

Володимир Бірчак

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

У статті проаналізовано історію створення музею, висвітлено діяльність його засновників. Подано загальну характеристику експозицій та фондової збірки, досліджено роботу музею впродовж 15-ти років діяльності.

Ключові слова: Музей політичних в'язнів, експозиція, виставка, ОУН, УПА, політичні репресії.

«Історико-меморіальний музей політичних в'язнів», як відділ Тернопільського обласного краєзнавчого музею (ТОКМ), було відкрито 14 жовтня 1996 р. Відкриття музею було приурочене до свята Покрови Пресвятої Богородиці. Ідея його створення належить краєзнавцю, археологу, на той час директору Інституту національного відродження – Ігорю Гереті. Його підтримали колишній директор ТОКМ Венедикт Лавренюк, обласна Спілка політв'язнів і репресованих та обласне товариство «Меморіал» імені Василя Стуса.

На сьогодні виставкові зали музею розміщені у 28-ми камерах колишнього слідчого ізолятора радянської спецслужби [1, с.1–2] (фото 1).

Будівля, в якій знаходиться музей, розташована у м. Тернополі за адресою: вул. Коперника, 1. Вона була зведена на базі підвалів будинків XVII та XIX ст. у 1944–1947 рр. німецькими військовополоненими.

Так, згідно зі штатним розкладом, станом на 15 травня 1944 р. (тобто через місяць після вступу червоноармійців до Тернополя) установа, яка розташовувалась у цій будівлі, мала назву Управління НКДБ по Тернопільській області, й налічувала 9 підрозділів обласного управління та 38 районних підрозділів. Внутрішня тюрма зна-

ходила у підпорядкуванні адміністративно-господарського відділу (АГВ) і нараховувала 31 штатну одиницю [2, с.12].

Власне, згадана будівля перестала використовуватись як приміщення для спецслужби у 1986 р., а сама внутрішня тюрма, розпочинаючи з кінця 1970-х – початку 1980-х, втратила своє функціональне призначення.

Важливо відзначити, що перед «виселенням» спецслужби із цього приміщення всі стіни камер були старанно замальовані та оштукатурені. Камери музею відкривались у кілька етапів, у зв'язку із тим, що перед від'їздом у в'язниці було споруджено ряд стін, які відділяли одну частину в'язничного коридору від іншої. Та завдяки спогадам політв'язнів і посильній роботі працівників музею, врешті вдалось відновити автентичний вигляд внутрішньої тюрми.

Пропонуємо читачу загальну характеристику експозицій нашого музею.

Репресії 1939–1941-х років. Оглядово висвітлено також карально-репресивну систему Радянського Союзу. Водночас у виставці представлені документи та фотографії, які стосуються так званого «розстріляного відродження», радянської окупації Західної України у 1939–1941 рр., масових розстрілів українських в'язнів після початку радянсько-німецької війни та ін. [1, с. 5, 7] (фото 2).

Унікальними експонатами у цій залі є оригінальні двері до в'язничної камери, наручники зразка 1940-х рр. та кийки, якими слідчі радянських органів державної безпеки домагалися зізнання у «воро-

Репресії 1939–1941-х років. У першій експозиційній залі музею на 5 стендах висвітлено історію політичних репресій українського народу. Експозиція розповідає про «першого українського політв'язня» – останнього кошового отамана Запорізької Січі – Дмитра Калнишевського, а також про Со-

гів народу». Окремої уваги заслуговують чотири графічні роботи художника Ярослава Омеляна, які ілюструють добу радянських репресій.

Утворення і діяльність ОУН і УПА. У другій залі, що знаходиться у двох камерах (у 1960-х рр. їх перепланували в одну), представлено експозицію, що розповідає про заснування, діяльність і боротьбу Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА). На виставкових стендах представлено біографії очільників української національно-визвольної боротьби ХХ ст., зокрема – Євгена Коновальця, Степана Бандери та Романа Шухевича. Багато матеріалів, що стосуються історії УПА: копії повстанських документів, листівок та фотографій. Окремою рубрикою, яка заслуговує уваги, є добірка матеріалів з історії діяльності УПА на Тернопіллі, зокрема, Військових округів «Богун» та «Лисоня» [1, с. 11].

Капличка. В одному із колишніх карцерів музею утворено символічну капличку, яка використовується для проведення панахид і богослужінь (фото 3).

Репресовані патріоти України. Яскраву сторінку в епопею національно-визвольної боротьби вписали жінки. В одній із камер музею розміщені експонати про Катерину Зарицьку, Галину Дидик, Марію Потикевич-Заболотну, Євгенію Нагай та інших. Експонуються їх особисті речі, виготовлені власними руками каторжанок. Тут і вервечка, зроблена із хліба, альбом із малюнками, жіночі тюремні костюми, нехитре взуття, оригінали табірних листів, поштівки тощо [1, с. 18].

В експозиції також представлені макети виправно-трудового табору, бараку, вагона, у якому вивозили політв'язнів у віддалені райони СРСР, а також карта, на якій позначено більшість таборів ГУЛАГу.

Історія Товариства політв'язнів і репресованих. На чотирьох стендах подано історію в особистостях Тернопільської обласної організації Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.

Біографії чільних діячів цієї організації доповнені в'язничними та сучасними фотографіями, а також світлинами із різного роду заходів, які детально висвітлюють історію цієї структури.

Репресоване духовенство. З ініціативи Тернопільсько-Зборівської єпархії УГКЦ окремою експозицією у музеї представлено історію репресій над церквою та її діячами в Україні. На стендах яскраво представлено життєвий шлях митрополита Йосипа Сліпого, єпископа Микити Будки та Григорія Хомишина, священників Омеляна Ковча та Івана Сенківського, й інших.

Криївка. У 2005 р., з ініціативи Тернопільської міської організації «Спілки Української Молоді в Україні», в одній із камер музею було створено реконструкцію криївки. Повстанське ліжко із «лежанкою» (матрац), оригінальні друкарська машинка та радіостанція, а також повстанська зброя наявно розповідають про український резистанс. Доповнюють експозицію також і макети криївок, виготовлені та подаровані художником Іларіоном Пилипцем.

У 2011 р., завдяки науково-пошуковому товариству «Обереги», експозиція була розширена та доповнена стендами про життя українських повстанців у печерах Тернопільщини.

Меморіальна кімната героя України Степана Бандери. У музеї знаходиться унікальний експонат – копія посмертної маски провідника українських націоналістів Степана Бандери, а також фотографії похорону та його особистого кабінету і житла, передані з ініціативи Спілки Українців Британії та Спілки Української Молоді Великобританії [1, с. 10] (фото 4).

На стендах розміщені матеріали, які розповідають про родину Бандери, молоді роки провідника, його перші акції (антимонопольну, шкільну, пропагандивну, бойову) та про його загибель.

Дисидентський рух.

Шістдесятникам та наступним поколінням, які після збройної боротьби ОУН і УПА прокладали дорогу до звільнення українського народу з-під більшовицького ярма, присвячена окрема експозиція. У двох камерах можна ознайомитись з біографіями очільників цього руху (Ю. Шухевича, В. Чорновола, В. Стуса та ін.).

Окремою темою висвітлено історію так званої «Чортківської групи» [1, с. 21] (фото 5).

Унікальними експонатами у цій камері є вишиванка та кобза, що подарована музеєві репресованим кобзарем Миколою Литвином, та оригінальне тюремне ліжко дисидентського періоду.

Голгофа українського народу. Експозиція знаходиться на східній клітці, яка у період існування тюрми вела в'язнів від ізолятора до кабінетів слідчих. На експозиційних стендах висвітлено три теми: «Голодомори в Україні», «Комуністичний терор» та «Історія УПА».

Тематика голодомору яскраво представлена картами і схемами, статистичними даними, а також спогадами очевидців про те, як сплановано велась політика радянської влади щодо винищення українського народу. «Комуністичний терор» проілюстрований картинами російського радянського художника П. А. Белова, а також замальовками колишнього працівника радянських каральних органів Данцига Балдаєва. Водночас експозиційні стенди розповідають і про репресії проти церкви, і про так зване «розстріляне відродження». Завершується експозиція виставкою Центру досліджень визвольного руху «УПА – історія нескорених», яка широко висвітлює розвиток і діяльність українських повстанців.

Авторами експозицій у різний час були колишній завідувач музею Ярослав Павуляк, старші наукові співробітники Ігор Олещук і Орест Савка. Дизайнерами стали художники Ярослав Дзюбенко та Володимир Якубовський. Водночас активну допомогу у створенні експозицій надавали члени Тернопільської міської організації «Спілка Української

Молоді в Україні» й Тернопільського обласного молодіжного науково-пошукового товариства «Обереги».

Якщо говорити про фондові збірки музею, то вони складаються з численних колекцій рідкісних документів і книг, збірок живопису, графіки та скульптури, речових матеріалів тощо.

Працівникам музею вдалося зібрати значну колекцію документальних матеріалів українського підпілля. Оригінали та копії документів ОУН і УПА висвітлюють діяльність цих структур на різних теренах у різні періоди. Особливої уваги заслуговує великий електронний архів розсекречених документів ГДА СБУ, який зберігається у музеї і стосується боротьби українського народу в ХХ ст.

У фондах музею знаходяться фактичні матеріали, які розповідають про перебування українців у таборах ГУЛАГу.

Живописна колекція музею представлена низкою картин і графік таких художників, як О. Ващенко, В. Заведюка, М. Николайчука, О. Федоріва, Я. Омеляна та ін.

Фондова колекція речових матеріалів включає в себе кілька позицій. Це і в'язничний інвентар та знаряддя тортур, особисті речі українських підпільників, зброя, засоби зв'язку та уніформа УПА. Значний масив матеріалів висвітлює життя політв'язнів у виправно-трудових таборах.

У бібліотеці музею зберігаються книги про історію боротьби ОУН і УПА як на Тернопіллі, так і за його межами. Цілий комплекс книг-спогадів українських підпільників, політв'язнів та дисидентів широко висвітлює історію України у ХХ столітті. У фондах представлена й діаспорна література: проза та поезія українських емігрантів, популярні нариси з історії та інше.

Упродовж п'ятнадцяти років існування музей провів низку наукових конференцій, присвячених Головному командирі УПА Роману Шухевичу (видана книжка «Роман Шухевич: постать на тлі доби воюючої України»), підпільному художнику Нілу Хасевичу, командирі Військової округи УПА-Захід «Лисоня» – Омеляну Польовому, підпільному уряду – Українській Головній Визвольній Раді, Голодоморам та репресіям в Україні. Працівники музею брали активну участь у громадських панахидах, перепохованнях учасників збройного підпілля, у посвяченні могил борців за волю України.

У грудні 1996 р., за участю представників місцевої влади, відбулася розширена нарада істориків, громадських діячів і працівників музеїв (зокрема й музею політв'язнів), на якій було прийнято рішення про написання історії національно-визвольної боротьби ХХ ст. на Тернопіллі, розпочинаючи від 1914 р. – до 1980-х рр. Станом на сьогодні Книги пам'яті видано по всіх 17 районах Тернопільської області.

У музеї знято декілька фільмів: «Нескорені країни», спільний україно-канадський фільм-хроніка – «Розповіді учасників підпільної боротьби». Започатковані перші частини стрічки про «Норильське повстання». Український дисидент Семен Глузман зняв про музей оглядовий фільм, а емігрант Богдан Луговий знімав тут епізоди для фільму про тюремний побут політв'язнів.

Вже традиційним для музею стала молодіжна акція «Доба», яка проводиться з ініціативи СУМ в Україні із 2005 р. Молоді люди добровільно зголошуються провести добу у камерах колишнього слідчого ізолятора КДБ. Акція «Доба» присвячується пам'яті героїв Крут.

З ініціативи молодіжних організацій у музеї проводяться вишколи для молоді. Працівники музею неодноразово відвідували ці заходи, де організовували із учасниками так звані «гутірки», або читали лекції на теми української національно-визвольної боротьби. Молодь також започаткувала тут проведення релігійних реколекцій. У приміщенні каплички, яка облаштована в одному з колишніх карцерів, священиками відправляються панахиди та Літургії, а присутні мають змогу тут посповідатися.

У музеї діє практика проведення експрес-виставок, які експонуються від одного до кількох місяців, опісля чого демонтуються.

Так, у приміщенні «Історико-меморіального музею політичних в'язнів» часто проходять виставки, присвячені пам'ятним для українського народу датам (День створення УПА, День пам'яті жертв голодоморів, День пам'яті жертв політичних репресій та ін.) чи роковинам визначних діячів України (Йосип Сліпий, Лесь Курбас, Степан Сапеляк та ін.).

Практикуються у музеї і виставки особистих речей політв'язнів (одяг, взуття, предмети побуту, якими вони користувались у виправно-трудових таборах) та художніх виробів підпілля (листівки, поштові картки і бофони, приурочені святковим датам).

Водночас у музеї використовується загальноприйнята практика «виставки одного експонату».

Таким чином, Тернопільський історико-меморіальний музей політичних в'язнів – це, в першу чергу, потужний акумулятивний центр історичної пам'яті краю, невичерпне джерело націотворчого й виховного потенціалу. Експозиції музею висвітлюють основні розділи національно-визвольних змагань українського народу, дають змогу відвідувачам більш глибоко й чуттєво осягнути окремі особливості становлення національної української державності.

Список використаних джерел

1. Олещук І., Савка О. Тернопільський історико-меморіальний музей політичних в'язнів. Путівник /І. Олещук, О. Савка. – Тернопіль: Воля, 2011. – 23 с.

2. Зварич Д. Органи Державної Безпеки. Тернопільська область. У фотографія і документах (1939–2010) /Д. Зварич. – Тернопіль: Джура, 2010. – 386 с.

3. Олещук І. Шлях до прозріння. Документи, спогади, публіцистичні і літературні твори про громадсько-політичне життя 90-х років ХХ і початку ХХІ століття /І. Олещук. – Тернопіль: Джура, 2011. – 384 с.

4. Бандурка І. Орест Савка і його театр /І. Бандурка. – Тернопіль: Воля, 2009. – 284 с.

Volodymyr Birchak

THE HISTORY AND ACTIVITIES OF THE HISTORICAL AND MEMORIAL OF POLITICAL PRISONERS MUSEUM

The article analyzes the process of the museum creation and describes its founders' activity. The general description of the museum exhibitions and stock collections is given. The whole museum's work within 15 years of its activity has been traced in the article.

Key words: The Historical Memorial of Political Prisoners Museum, exposition, exhibition, the OUN (the Organization of Ukrainian Nationalists), the URA (the Ukrainian Rebel Army), political repression.